

## Процес формування фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні

*Карачина Н. П.<sup>1</sup>, Семцов В. М.<sup>2</sup>, Пинда Ю. В.<sup>3</sup>, Пась Я. І.<sup>4</sup>, Кваснікова І. С.<sup>5</sup>,  
Літовченко В. О.<sup>6</sup>, Шуневич О. В.<sup>7</sup>*

Опубліковано	Секція	УДК
01.11.2023	Економіка	338.46

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10060658>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

**Анотація.** Проаналізовано основні детермінанти фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні з позицій синтезу процесів формування внутрішнього простору агентів ринку та ідентифікації рушійних сил, що визначають головні засади формування концепції фінансово-економічної поведінки, а також дозволяють пояснювати передумови її формування та прогнозувати вектор подальших напрямів дій стейкхолдерів в контексті управління підприємствами у сфері послуг.

Сформовано типологію фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму на засадах інституційної систематизації за цілою низкою базових ознак (правилами поведінки, характером дій, напрямком дій, ринковою орієнтацією, пріоритетом соціальних факторів), яка, на відміну від аналогічних досліджень, дозволяє розкрити усю різноманітність дій сучасних підприємств, а також створює необхідні умови для пояснення реальних процесів, котрі відбуваються у вітчизняній сфері послуг.

Встановлено, що основна суть концепції фінансово-економічної поведінки підприємств зводиться до того, що будь-яка модель поведінки є, по суті, здатністю агента ринку сприймати вплив як екзогенних, так і ендогенних дестабілізуючих факторів і повертатися до рівноважного стану, де досягнення фінансово-економічної безпеки є абсолютною умовою забезпечення стійкості інституційного розвитку суб'єкта господарювання.

Сформовано авторську позицію стосовно сутності фінансово-економічної поведінки підприємства в контексті її взаємозв'язку зі стратегією, а також удосконалено технологію формування поведінки підприємств на основі аналізування та оцінювання

<sup>1</sup>доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет, <https://orcid.org/0000-0002-8316-2835>

<sup>2</sup>доктор економічних наук, доцент, професор ЗВО "Львівський університет бізнесу та права", <https://orcid.org/0000-0001-8981-8850>

<sup>3</sup>доктор економічних наук, професор, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-6092-6679>

<sup>4</sup>кандидат економічних наук, доцент, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0000-0002-3675-2015>

<sup>5</sup>старший викладач, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0005-8765-4369>

<sup>6</sup>аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0008-4178-3618>

<sup>7</sup>аспірант, ЗВО «Львівський університет бізнесу та права», <https://orcid.org/0009-0004-4009-3317>

вхідної інформації, у т. ч. з урахуванням таких детермінант як умови господарювання, врахування поточних та ситуативних інституційних змін.

Розроблено базові концептуальні засади стосовно процесу формування фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, здійснено опис основних моделей фінансово-економічної поведінки вітчизняних підприємств у сфері послуг на основі ідентифікації специфічних закономірностей, а також визначено найбільш пріоритетні критерії оцінювання фінансово-економічної поведінки.

**Ключові слова:** управління, підприємство, фінансово-економічна поведінка, готельно-ресторанна сфера, туризм, модель, ефективність, стратегія.

### **The process of forming the financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism in Ukraine**

**Abstract.** The main determinants of the financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism in Ukraine are analyzed from the standpoint of the synthesis of the processes of formation of the internal space of market agents and the identification of the driving forces that determine the main principles of the formation of the concept of financial and economic behavior, and also allow to explain the prerequisites of its formation and forecast vector of further directions of actions of stakeholders in the context of management of enterprises in the service sector.

A typology of financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism was formed on the basis of institutional systematization according to a number of basic features (rules of conduct, nature of actions, direction of actions, market orientation, priority of social factors), which, unlike similar studies, allows to reveal all the variety of actions of modern enterprises, and also creates the necessary conditions for explaining the real processes that take place in the domestic service sector.

It was established that the main essence of the concept of financial and economic behavior of enterprises boils down to the fact that any model of behavior is, in fact, the ability of a market agent to perceive the influence of both exogenous and endogenous destabilizing factors and return to an equilibrium state, where the achievement of financial and economic security is an absolute condition for ensuring the stability of the institutional development of the economic entity.

The author's position regarding the essence of the financial and economic behavior of the enterprise in the context of its relationship with the strategy was formed, as well as the technology of forming the behavior of enterprises based on the analysis and evaluation of input information was improved, including taking into account such determinants as business conditions, taking into account current and situational institutional changes.

The basic conceptual principles regarding the process of forming the financial and economic behavior of enterprises in the hotel and restaurant sphere and tourism were developed, the main models of financial and economic behavior of domestic enterprises in the service sector were described based on the identification of specific patterns, and the most priority criteria for evaluating financial and economic behavior were determined.

**Keywords:** management, enterprise, financial and economic behavior, hotel and restaurant industry, tourism, model, efficiency, strategy.

### **Вступ**

Слід відзначити, що в економіці України після довготривалих процесів трансформації ринкових відносин спостерігається поступова модифікація інституційних умов функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму. Як результат, в державі відбувається зміна соціально-економічного ландшафту

в контексті ідентифікації пріоритетності нагальних проблем за умов активно-динамічного ендогенного та екзогенного інституційного середовища, яке є надзвичайно нестабільним в останні періоди. Разом з тим, на сьогодні серйозно поглиблюються протиріччя стосовно адекватної взаємодії між агентами ринку, виникають нові та загострюються старі загрози щодо забезпечення стійкого фінансово-економічного розвитку. Підтвердженням зазначеного є сучасні тенденції розвитку вітчизняного національного господарства України загалом та вітчизняної сфери послуг зокрема.

Під час ідентифікації основних причин, які обумовили існуючий стан підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, достатньо поширеним явищем є концентрація уваги на відокремлених факторах, наприклад, на фінансово-інноваційній, маркетинговій, інвестиційній та інших компонентах діяльності агентів ринку. Однак зазначені аспекти, на нашу думку, не створюють умов щодо відтворення першооснов функціонування вітчизняних підприємств у сфері послуг. Саме тому, ми глибоко переконані, що дослідити та розкрити увесь спектр існуючих соціально-економічних дисфункцій представляється можливим при аналізуванні фінансово-економічної поведінки підприємств, яка дозволяє якісно пояснити системні закономірності та потенціал розвитку вітчизняних агентів ринку.

*Аналіз останніх досліджень та публікацій.* Сфера послуг традиційно належить до ключових галузей господарського комплексу, відіграючи при цьому провідну роль у реалізації інвестиційно-інноваційних проєктів у всіх інших галузях. Проте варто відзначити, що вітчизняні підприємства готельно-ресторанної сфери та туризму все частіше зіштовхуються із принципово новими викликами та дисфункціями, у тому числі обумовленими наслідками процесів глобалізації, насамперед мова йде щодо інституційних змін, які диктують необхідність проведення кардинальних модернізацій в економіці. За таких умов, питання стосовно того, як саме має виглядати вітчизняна сфера послуг в постіндустріальних умовах, набуває виключно особливого значення. Не секрет, що на сьогодні організаційно-маркетингова та управлінська складові потенціалу вітчизняних підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму суттєво відстають від рівня провідних аналогів в економічно розвинених державах.

Важливо відзначити, що відсутність досвіду господарювання у ринкових умовах в поєднанні із застарілою матеріально-технічною базою та зношеною інфраструктурою вимагають розробки нових управлінських підходів. А це, в свою чергу, породжує потребу пошуку теоретико-методичного обґрунтування базису стосовно формування фінансово-економічної поведінки агентів в ринкових умовах.

Теоретичні аспекти функціонування агентів ринку у готельно-ресторанній сфері та туризмі досить ефективно досліджувалися такими науковцями: М. Барна [1], Ж. Бучко [2], О. Давидова [3], Г. Колєда [4], Г. Левченко [5], А. Осіпчук [6], Г. П'ятницька [7], Н. Роскладка [8] та ін. Між тим, попри значну кількість наукових доробок стосовно проблем функціонування підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму, питання щодо формування ефективних моделей фінансово-економічної поведінки потребують подальшого вивчення.

Таким чином, саме актуальність досліджуваної проблеми в контексті її соціально-економічного значення та недостатня розробленість методології теорії управління агентами ринку у сфері послуг зумовили вибір теми нашої статті.

*Мета статі.* Ідентифікувати засади формування концепції фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні.

### Результати

Процес формування фінансово-економічної поведінки включає такі два основні етапи: аналітичний (в контексті ідентифікації невизначеності) у розрізі аналізу

інституціонального середовища, аналізу ринків послуг, сучасних технологій, продуктів, ресурсів, інновацій та ін.; креативний, тобто такий, що узагальнює процеси: формування стратегії для бізнесу, формування фінансово-економічної стратегії поведінки тощо. На нашу думку, окреслені ключові етапи відображають формування стратегії як процесу, а не економічної поведінки, адже не враховуються реалії економічної дійсності, яким притаманний значний ступінь ризикових ситуацій. Також потрібно відзначити, що під час формування фінансово-економічної поведінки агентів ринку важливу роль відіграють і мотиви дій.

Загалом аналіз діяльності вітчизняних агентів ринку у сфері послуг, а також результати власних досліджень дозволяють нам представити авторську концепцію процесу формування фінансово-економічної поведінки підприємств в контексті удосконаленої технології розробки поведінки (рис. 1). Зображений графічно саме у такий спосіб підхід є, по суті, логічним продовженням опису взаємозв'язку та / або взаємообумовленості стратегії суб'єкта господарювання.

Як видно з рис. 1, технологія формування фінансово-економічної поведінки підприємства має чіткі ознаки циклічного характеру. Вхідна інформація відносно визначених детермінант економічної поведінки підприємства, яка надходить до системи формування стратегії підприємства, проходить стадії обробки та аналізу інформації, після чого виділяються специфічні фактори та забезпечується оптимальне їх узгодження з іншими складовими загальної системи.

Хотілося б відзначити, що під час формування фінансово-економічної поведінки невід'ємним фактором є врахування тієї обставини, що на різних етапах розвитку суб'єктів господарювання можливі індивідуальні варіації пріоритетних умов функціонування підприємств в контексті поведінкових аспектів. Отож, функціональна структура фінансово-економічної поведінки віддзеркалює основні аспекти розвитку соціуму, а також відношенням агентів ринку до самоуправління та / або самовдосконалення.

Таким чином, актуальна структура фінансово-економічної поведінки підприємств – це специфічна зміна інституційних інтерпретацій функціонуючої системи в умовах розвитку ринкової економіки. Отже, усе зазначене вище переконує у необхідності систематичного моніторингу ендогенного та екзогенного інституційного середовища, а також окреслює важливість процесів ідентифікації пріоритетності основних детермінант в контексті формування фінансово-економічної поведінки підприємств у сфері послуг.

Враховуючи той факт, що кожне підприємство переслідує основну ціль – максимізацію загальної вартості, то детермінанта розробки стратегії підприємства (як результату) і визначає концепцію дій суб'єкта господарювання на перспективу. Цей процес передбачає визначення реального соціального та фінансово-економічного потенціалу підприємства у призмі формування альтернативних стратегій розвитку агента ринку.

Потрібно відзначити, що здійснення ефективної фінансово-економічної поведінки відбувається на основі вибудовування корпоративних стратегій, які, у свою чергу, визначають формування інституційних механізмів, направлених на ліквідацію моделей інертного існування агентів ринку. Слід зауважити, що корпоративна стратегія, на нашу думку, це стратегія – результат, тоді як наступні рівні стратегії: функціональні та операційні – стратегія як процес.



**Рис. 1. Процес удосконалення технології формування фінансово-економічної поведінки підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні**

Джерело: власні дослідження.

Переконані, що будь-яке підприємство у реальному житті обирає одну із комбінацій видів фінансово-економічної поведінки: ризиковий, неризиковий; ринковий, неринковий; оптимістичний, стабілізаційний, песимістичний; боротьба, вичікування, удосконалення, забезпеченість; соціально-відповідальний, соціально-орієнтований, антисоціальний; реактивний, ігнорування змін, проактивний; деліктний, девіантний, опортуністичний та ін.

Не можна не бачити потенційної небезпеки, яка прихована у безсистемних процесах розвитку фінансово-економічної поведінки. Основна суть такої небезпеки може полягати у факторах протиставлення ідеї максимізації вартості підприємства інтересам соціуму. Адже опортуністичні моделі фінансово-економічної поведінки створюють перешкоди для концентрації соціальних ресурсів (фінансових, матеріальних, трудових та ін.). Наприклад, таких як швидкий та ефективний розвиток вітчизняної сфери послуг. Більш того, девіантні моделі поведінки здатні грати "на руку" фінансово-економічним опортуністам, а також сприяти процесам захоплення державного регулятора. Переконані, що обов'язковою умовою ефективних моделей поведінки має бути перевірка (т. з. "тестування"), виходячи із критеріїв та принципів фінансово-економічної безпеки.

Якщо говорити за функціональні стратегії розвитку підприємства, то їх розробляють з урахуванням функціональних напрямків діяльності, у т. ч. в контексті здійснення відповідних видів фінансово-економічної поведінки за пріоритетністю функціональної складової: виробничої, інноваційної, маркетингової, збутової та ін. У свою чергу, операційні стратегії являють собою плани відповідних взаємопов'язаних структурних підрозділів підприємства. До того ж, оцінка стратегій, як правило, здійснюється за такими основними напрямками: оцінка відповідності стратегії стану і вимогам екзогенного інституційного середовища, оцінка відповідності стратегії фінансово-економічному потенціалу агента ринку, оцінка основних ринкових ризиків (мова йде за екстерналії). Перспективним інструментом щодо реалізації окреслених напрямів оцінки стратегії є SWOT-аналіз, здійснення якого дозволяє не лише ідентифікувати основні слабкі місця та уникнути можливих загроз, а й сприяє визначенню конкурентних переваг підприємства та перспектив його подальшого розвитку.

Потрібно відзначити, що ідентифікація та оцінка альтернативних варіантів передбачає обрання конкретної корпоративної стратегії та сукупності організаційно-функціональних стратегій, які б забезпечили виконання поставлених цілей. При цьому цілком очевидним є те, що показниками ефективності стратегії може бути досягнення більш високої результативності, покращення інституційно-психологічного клімату, підвищення якості продукції та/або послуг, прискорення темпів соціально-економічного зростання тощо.

Базовим етапом у вищезазначених процесах розробки плану дій є реалізація стратегічних цілей у відповідності до існуючих засобів, а також формування відповідного набору правил прийняття управлінських рішень та/або способів реалізації стратегічної концепції розвитку агентів ринку. Важливо відзначити, що при формуванні та/або реалізації стратегій, процеси планування повинні відповідати таким основним вимогам: наявність інституційного базису щодо адекватної поведінки на підприємстві, високий рівень професійної підготовки вищого менеджменту, а також належна система контролю та моніторингу зловживань на підприємстві. Водночас між всіма етапами формування і реалізації стратегії є зворотній зв'язок: якщо виявляються помилки і недоробки у формуванні стратегічного плану на будь-якому з етапів, то передбачається корегування місії та цілей.

Хотілося б зауважити, зовнішнє інституційне середовище надзвичайно динамічне, а тому завжди існує певний ступінь невизначеності у майбутньому і, як результат, фінансово-економічна поведінка підприємств майже завжди формується в умовах непередбачених ситуативних змін, що виникають у ринковій економіці. На нашу думку, якщо такі інституційні зміни є достатньо суттєвими, то необхідне їх деталізоване дослідження, оцінювання реальних ризиків, у т.ч. з метою корегування дій стейкхолдерів. Таким чином, зазначені вище елементи знаходяться у тісному неперервному взаємозв'язку, створюючи замкнений цикл процесу формування фінансово-економічної поведінки підприємств.

Буде справедливим відзначити, що функціонування вітчизняних підприємств готельно-ресторанної сфери та туризму демонструє нам такі основні напрямки діяльності: виробничий, змішаний (поєднання виробничої та опортуністичної діяльності) і рентоорієнтований. Звідси можна виділити такі три основні моделі поведінки: 1) модель виробничо-орієнтованої поведінки; 2) модель змішаної поведінки; 3) модель рентоорієнтованої поведінки. Ці моделі за своїм змістом, діючи у ринкових умовах, можуть бути консервативними чи активними; деструктивними, конструктивними або змішаними.

Вважаємо, що пріоритетним для підприємств сфери послуг повинен бути виробничий розвиток. З метою більш поглибленої ідентифікації суті визначених моделей фінансово-економічної поведінки підприємств вважаємо за необхідне охарактеризувати їх з позиції синтезу видів діяльності, що представлені у табл. 1.

Таблиця 1.

**Універсальна характеристика основних моделей фінансово-економічної поведінки підприємства готельно-ресторанної сфери та туризму в Україні**

Опис; ознака класифікації видів	Модель виробничоорієнтованої поведінки	Модель змішаної поведінки	Модель рентоорієнтованої поведінки
<b>1. Концепція моделі фінансово-економічної поведінки</b>			
Узагальнений опис	виробничий розвиток: удосконалення технологій, організації виробничих підрозділів	виробничий розвиток у поєднанні з опортуністичними проявами	відсутність виробничого розвитку, підприємницької діяльності, а використання неспостережуваних фінансово-економічних процесів
<b>2. Характеристика моделей фінансово-економічної поведінки підприємства в контексті синтезу їх видів</b>			
Напрямок дій	оптимістичний, стабілізаційний, песимістичний		песимістичний
Ринкова орієнтація	ринковий, неринковий		неринковий
Правила поведінки	формальний, неформальний		
Пріоритет	соціально-відповідальний,		

соціальних факторів	соціально-орієнтований, антисоціальний		антисоціальний
Рівень ризику	ризиковий, неризиковий		
Пріоритетність функціональної складової	виробничий, інноваційний, маркетинговий, фінансовий	фінансовий, маркетинговий, збутовий, виробничий, інноваційний	фінансовий
Ступінь реакції на зміни	реактивний, проактивний, ігнорування змін		ігнорування інституційних змін

Джерело: власні дослідження.

Така універсальна характеристика показує потенційну множинність інституційних поєднань в окремій моделі видів фінансово-економічної поведінки. Так, модель рентоорієнтованої поведінки, яка нині є досить поширеною у сфері послуг, в основному характеризується антисоціальними, неринковим та неспостережуваними процесами [9; 10]. Глибоко переконані, що модель рентоорієнтованої поведінки притаманна підприємствам, які схильні до дисфункцій в умовах олігополії.

Сучасний стан справ на ринку послуг в Україні свідчить, що моделі виробничоорієнтованої та / або змішаної фінансово-економічної поведінки у зальному розумінні мають схожий потенціал вибору стосовно оптимістичного та / або стабілізаційного напрямку дій; ринкової, неринкової орієнтації; реактивної, проактивної поведінки чи ігнорування інституційних змін. Водночас хотіли б звернути увагу і на той аспект, що у ринковій економіці завжди має місце наповнення кожної моделі поведінки експлітними та імпліцитними компонентами, проте рівень девіантності та основні правила поведінки все ж таки значною мірою залежать від узгодженості дій ендогенних та екзогенних агентів підприємства.

### Висновки

Плюралізм у законодавстві, яке регулює фінансово-економічні відносини та відповідальність агентів ринку у готельно-ресторанній сфері та / або туризмі, досить часто створює умови, коли суб'єкти господарювання мають можливість проводити рентоорієнтовану поведінку у сфері послуг. Саме тому вважаємо, що основним аналітичним завданням стейкхолдерів у готельно-ресторанній сфері та туризмі є моніторинг сукупності інцидентів, які б могли бути трактованими як індикатори того чи іншого виду фінансово-економічної поведінки, а також мінімізація негативних наслідків під час прийняття управлінських рішень. Важливим при цьому, безумовно, залишається і процес визначення сумісності або несумісності цілей стейкхолдерів, а також ідентифікація "базального збудника" рентоорієнтованої моделі фінансово-економічної поведінки.

### Список використаних джерел:

1. Барна М. Ю., Миронов, Ю. Б. Економетричне моделювання динаміки туристичних потоків. *Науковий вісник Полісся*, 2018. № 4, С. 165–170.
2. Бучко Ж. І., Круль Г. Я. Просторовий аналіз розвитку готельно-ресторанної інфраструктури туризму у Чернівецькій області. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 11. С. 34–41.
3. Давидова О. Ю. Формування системи інноваційного управління розвитком підприємств готельно-ресторанного господарства. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 459–464.

4. Коледа Г. І. Удосконалення управління туристичними дестинаціями регіонального рівня в умовах децентралізації влади в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2019. № 4(6). С. 158–166.
5. Левченко Г.П. Комплексний методичний підхід до формування та оцінювання ресурсного потенціалу підприємств ресторанного господарства. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. № 8. С. 27–39.
6. Осіпчук А. С. Формування та просування екотуристичного продукту. *Приазовський економічний вісник*. 2021. № 4 (27). С. 68–75.
7. П'ятницька Г. Т., Григоренко О. М., Найдюк В. С. Методичні та практичні підходи до оцінювання інноваційного потенціалу малих підприємств ресторанного господарства. *Агросвіт*. 2018. № 4. С. 53–63.
8. Роскладка Н. О. Технології персоналізації послуг у туризмі. *Економіка та держава*. 2019. № 12. С. 24-32.
9. Семцов В. М. Інституціоналізація організаційно-поведінкових змін у діяльності підприємств аграрної сфери України: концепт неспостережуваних економічних процесів: монографія. Вінниця: ФОП Рогальська І. О., 2018. 480 с.
10. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління: монографія. Вінниця: Книга-Вега, 2010. 416 с.